

24 Várhegyi Miklós

HAMVAS BÉLA

ISMERETLEN

ÍRÁSAI ELÉ

Ebben a Hamvas Béla emlékének szentelt számunkban közöljük Hamvas Béla egy-egy ismeretlen írását

1928-ból, 1929-ből és 1930-ból, valamint – szorosan ehhez kapcsolódóan – Darabos Pál befejezetlen Hamvas-szótárának kéziratban lévő részletét, és egy Darabos Pállal 2002-ben készült, eddig meg nem jelent interjút.

DARABOS PÁL ÉS HAMVAS BÉLA

A szigorú értelemben vett Hamvas-szakirodalom néhány olyan fontos műre szűkíthető, melyeket Darabos Pál (1931–2012) írt, saját invenciói és kutatásai alapján. Ezek egyike sem nélkülözhető a Hamvas-életmű megismerésében, mindenki használja is ezeket – akár említi, akár nem, vagy éppen kritizálja –, ha és amennyiben komolyan foglalkozik Hamvassal; tagadhatatlan hibáik és hiányosságaik ellenére máig sem születtek hasonló, teljességre törekvő művek a Hamvas-irodalomban. Ez utóbbi kifejezés különösen fontos, hiszen tudjuk, tanúi voltunk és vagyunk folyamatosan, hogy Hamvas szinte bármihez és az ellenkezőjéhez is kiindulópontul szolgálhat: ezt a szűk szempontot (ti. *használni* Hamvast bármire: elmélethez, intézményhez, tekintélyhez, öngazoláshoz, érdekeltséghez stb.) egyedül a „rálátás a *teljes* Hamvas-életműre” tudja kitágítani. Sok (nagy sikert aratott, közismert) Hamvassal kapcsolatos elmélet nem is születhetett volna meg ennek ismeretében, ezzel a problémával őszintén szembenézve, és ilyen módon nem lenne ma annyi megtévesztett és becsapott Hamvas-olvasó.

Mivel azonban Darabos Pál állandó ellenszélben és nem szűnő, kicsinyes támadások közepette dolgozott, műve a Hamvas-kutatás terén – bár az így elérhető legjobb eredményt nyújtotta – nem lehetett tökéletes, ezért folytatásra várt. Erre a feladatra azonban senki nem jelentkezett. Így vált a mai Hamvas-kép végzetesen féloldalassá.

A BIBLIOGRÁFIA

Vegyük sorra tehát az imént említett Darabos-műveket, röviden bemutatva helyüket a Hamvas-recepcióban:

25

Darabos Pál: Bibliográfia

= *Hamvas Béla: Közös életrend. Válogatás esszéiből és életművének teljes bibliográfiája. Szerk. Báthory János. A bevezetőt írta és a bibliográfiát összeállította Darabos Pál. Előszó Kiss Jenő. Budapest, 1988. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 205–260.*

Hamvas Béla nyomtatásban megjelent műveinek teljes bibliográfiája, mellette a posztumusz és második kiadások, valamint a Hamvas Béláról szóló irodalom felsorolása 1987-ig.

Darabos Pál bibliográfiája rövidebb formában és a szerző megjelölése nélkül először ebben a kiadványban jelent meg: *Hamvas Béla: Az öt génusz. Balla Bálint bevezetőjével, Mattheusz János és Hanák Tibor tanulmányával. Szerk. Balla Bálint és Molnár József. Bern, 1985. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 183–201.*

Mindkét kötet – a teljes Hamvas-életmű ismeretében született koncepciójokkal – méltó Hamvas Béla szelleméhez. A későbbiekben, a Hamvas-életműkiadás megindulásával és a Hamvas-értelmezések szaporodása során mégsem ez a komoly és megalapozott irány került előtérbe: ez elsősorban a Hamvas örökségét maguknak érzők és a valódi örökösök emberi konfliktusainak köszönhető. Elsősorban – mondtuk, de gyorsan fűzzük hozzá: más körülmények mellett. Ne feledjük – ezúttal csak a példa kedvéért – az akkortájt kezdődő életműkiadás szerkesztőjének szavait egy interjúból: „Hamvas Béla kéziratai tele vannak rossz mondatokkal”; ezt az állítást e sorok írója a kéziratok ismeretében természetesen könnyedén cáfolja, rosszhiszeműségét pedig határozottan visszautasítja. „Engedd el legalább az egyik átfogót!” – így könyörögtek Pythagorasnak, Szathmári Sándor szerint, kritikusai. Kijelenthetjük, hogy Hamvas Béla nemesebb tanítványokat és kritikusokat érdemel.

Bognár József a bibliográfia bizonytalanságaira és esetleges tévedéseire reflektál konkrét példák alapján egy rövid olvasói levélben (Ki az aláíró? = *Élet és Irodalom*, XXXIV. évfolyam, 1990., 17. szám, ápr. 27., 2.), amelyre Darabos korrekten válaszol (Hamvas-bibliográfia = Uo., 28. szám, júl. 13., 2.). A hatalmas anyag összegyűjtésének hiányosságai azonban bonyolult és szerteágazó okokra vezethetők vissza: az, hogy ez egyetlen ember teherbírását meghaladó feladat, csak a legkisebb ezek közül. Mindenesetre a kimaradt tételek problémája már ezen a ponton felmerül, és ez

majd a nagymonográfiában válik – az életmű korszakolása, az alapkonceptió bizonytalanságai, a stílus egyenetlenségei és egyebek mellett – igazán hangsúlyos kérdéssé.

26 *Darabos Pál – Lám Edit: Hamvas Béla bibliográfiája*
= *Gyémántnál keményebb. 100 éve született Hamvas Béla. Szerk. Szathmári Botond. Budapest, 1997. Mont Humán Menedzser Iroda. 201–246.*

Az előző bibliográfia Lám Edittel közösen készített, átdolgozott kiadása, mely a tételeket már 1996-ig követi. Az elsőnél kevésbé használható, elsősorban a nyomdahibák és a kimaradt tételek miatt.

A MONOGRÁFIA

Darabos Pál: Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája. Szerk. Csapó Mária. Budapest, 2002. Hamvas Intézet. I-III. kötet

Darabos Pál nagymonográfiája Hamvas Béláról, melynek 1997-ben, a Farkas Lőrinc Imre könyvkiadónál megindult első kiadása a második részkötetnél megszakadt.

A *Kortárs* című folyóirat 2003/2. száma 20 oldalt szán a monográfia – sok helyen alaptalan, néhol bántóan sértő – kritikájának (Kemény Katalin és Dúl Antal interjúja és Szántó F. István recenziója), aminek állításait a kívülálló részéről egészen méltatlan és felesleges is lenne cáfolni. Az mindenesetre feltűnő, hogy Darabost kritizálva a két interjúalany és a recenzens a legtöbb esetben magát Hamvast, a hamvasi tiszta szándékot és szellemet kritizálják. Az ilyenkor szokásos íratlan szabályokat nem betartva, a folyóirat nem ad válaszlehetőséget a megtámadottnak, a monográfia szerzőjének.

Darabos Pál Hamvas-bibliográfiájának és monográfiájának hibáiról és hiányosságairól beszélünk: ezek oka nem minden esetben azonosítható, de többféle lehet: 1. a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek kutatási nehézségei, egyéni logisztikai problémák; 2. Hamvas féltése, védeése; ezért tények, eredmények visszatartása; megfelelés a közhangulatnak; 3. elfogultság, egyoldalúság – saját elmélet kialakítása miatt; 4. megfelelési kényszer problémája az örökös felé; az örökös „személyes érdekeltsége”.

Elsősorban ez utóbbi vezetett a monográfia megtámadtatásához (2003). És – ami még sajnálatosabb – vezetett olyan helyzethez, hogy bizonyos tudás, adatok, összefüggések Darabos Pál halálával végleg elvesztek. Levelében említ három olyan problematikus időszakot Hamvas életében,

amire csak utalhatott, de a személyes érzékenységek miatt nem fejthette ki: 1. 1938–39; 2. a '40-es évek vége; 3. a nyugdíj utáni évek. Ezek az időszakok olyan összetett problémákat rejtenek, amik nemcsak 2003-ban, hanem még ma is – Hamvas halála után több mint ötven évvel –, teljes egészükben és bonyolultságukban szinte megközelíthetetlenek.

27

AZ ÍRÓI SZÓTÁR

*Darabos Pál: Útikalauz Hamvas Béla világegyeteméhez
= Életünk, XLIX. évfolyam, 2011., 11–12. szám, 88–106.*

Darabos Pál a 21. század első évtizedében újabb, régóta érlelődő vállalkozásba kezd: részlet egy készülő, nagyigényű írói szótárból, amely a szerző váratlan halála miatt végül befejezetlen maradt.

A szótárnak ebben a befejezetlen állapotában mindenesetre – a teljes vállalkozás lenyűgöző és magával ragadó koncepciója mellett – jó néhány tisztázatlan és ellentmondásos pont van, ami talán felvetheti azt a kérdést is, hogy mi az az adekvát műfaj, stílus, felfogás, amivel Hamvas Béla gondolkodása és írásművészete egyáltalán megközelíthető. Mindenfajta reflektálatlan, Hamvasról szóló írásról itt kiderül, hogy egy pontban végérvényesen különböznek a hamvasi szellemtől, és emiatt nem képesek interpretációikkal még csak megközelíteni sem azt, ez pedig: a *nyelvszínvonal* (Hamvas kifejezése). Ez az, ami miatt minden, Hamvasról szóló írást olvasva hiányérzetünk támad, radikálisabban szólva, feltesszük a kérdést: szükséges-e egyáltalán Hamvasról írni és gondolkodni ilyen módon, Hamvast magyarázni, elemezni egy hétköznapi (vagy akár irodalmi, filozófiai, vallási szakterminusoktól hemzsegő stb.) nyelven? Tulajdonképpen mit is akar elérni az, aki – egy analógiával élve ezúttal – elmondja a Bibliát a saját szavaival?

Folyóiratunk e számában közreadunk egy másik elkészült és eddig meg nem jelent részletet ebből a műből.

Mindezen művek mellett fontos még az *In memoriam Hamvas Béla. Visszaemlékezések Hamvas Bélára* című kötet (Az interjúkat készítette Bosnyák Sándor. Szerk. Darabos Pál és Molnár Márton. Budapest, 2002. *Hamvas Intézet*), amely tartalmazza Molnár Sándor, Darabos Pál kérésére, 1971-ben írt *Mester és tanítvány* című visszaemlékezését is.

„KOCSIS, VÁNDORLEGÉNY, PÉKINAS ÉS HÁZISZOLGA”

Hamvas Béla írói életműve korszakainak megállapítása, azonosítása, elkülönítése (ami a teljes életmű áttekintése, felmérése során – mindenfajta 28 értelmezés alapjául szolgálva – elengedhetetlen) csak látszólag egyszerű feladat. Ezen nem segít az sem, ha alapos kritika nélkül át vesszük Hamvas életművének – egyes műveiben – maga által művészi formált korszakolását. Egy ilyen sokszólamú, korszakhatárokon átívelő, egybecsengő és egymásnak ellentmondó elemeket is tartalmazó életmű esetében életének legkisebb eseményeit is ismernünk kellene ehhez, a nagyobb vonulatokat, összefüggéseket (amik, bármilyen furcsán hangzik, könnyen rejtve maradhatnak előttünk), és – horribile dictu – ismernünk kellene minden egyes írását, előadását stb. is.

Bár Hamvas Béla első írói korszakánál szeretnénk maradni e rövid bevezetés során, de hogy ez az előbbi probléma mennyire releváns, hozunk egy példát a későbbi korszakból: ez a példa pedig legyen Hamvas Béla rádióban tartott felolvasásai és előadásai. Az életműnek ez a része Darabos monográfiájából teljesen és egészében hiányzik, holott nem jelentéktelen mozzanat Hamvas életében, sok írása csak a rádióban hangzott el, azonban a hangfelvétel nem maradt fenn és a kézirat is elveszett. A rádióelőadások jelentősége abban az időben különösen fontos volt az írók – és így Hamvas – életében (a vonatkozó irodalomtörténeti szakirodalomban ez pontosan nyomon követhető). Hamvas Béla tíz rádióelőadást tartott az évek során, 1934-től 1946-ig (saját kutatásaim szerint). Ezek:

1934. december 31.: *A modern angol regény*

1935. február 24.: *Új angol líra*

1936. január 23.: *Az angol irodalom szelleme*

1937. december 14.: *Aenona, a halott város*

1938. június 12.: *Ardzseluza*

1939. április 25.: *Kemenesalja*

1941. május 5.: *Csillagjósolás 1941. május 7-re*

1943. november 3.: *Nagy kortársaink. Hamvas Béla beszél Jungról, a lélektan megújítójáról.*

1944. január 15.: *Nagy kortársaink. Röpke Wilhelmről beszél Hamvas Béla.*

1946. december 7.: *A művész és kora. Keszi Imre és Hamvas Béla rádióvitája.*

Ha Darabos Pál ismerhetett volna minden egyes apró részletet Hamvas Bélával kapcsolatban, az adott korszakból – ezen a ponton jelentkező döntő súllyal ismét a fentebb említett, Darabost akadályozó tényezők –, akkor talán

máshová is kerülhettek volna az életmű hangsúlyai a monográfiában, adott esetben akár radikálisan megváltoztatva a csomópontokat a hamvasi életműben. Említsünk – a példa kedvéért, mivel többre e helyen nincs módunk –, visszatérve Hamvas fiatal korához, három olyan kis tény a '20-as évek végi Hamvas Béla életéből, ami Darabos Pál monográfiájában nem szerepel: 29

1. *a Budapesti Hírlap szerkesztőségi közleménye – miután Hamvas Béla kilépett 1925-ben – arról, hogy: „Érdeklődőknek. D. I. betűk alatt Dobay István, –vas jel alatt Hamvas József, lapunk munkatársai írnak.” – Ez a közlés Darabos Pál bibliográfiájában Hamvas írásai sorában 50-nél több tételt érintene adott esetben, újságírói korszakának egy jelentős részét, amiről tehát kiderülhetne, hogy nem Hamvas Béla, hanem édesapja, Hamvas József írta.*

2. *Hamvas Béla sajtópere 1926-ban, melyben két társával együtt, rágalmazás és hitelrontás vádjával állítják bíróság elé.*

3. *1930-ban megjelenés előtt állt Hamvas Béla „Bizonyos tekintetben” című regénye. (Ez a regény, ezzel a címmel, 1960-61-ben született – Darabosnál és utána az egész Hamvas-irodalomban így szerepel –, korábbi változatáról senki nem tud.) Egy korabeli újságcikk, amely a megjelenés előtt álló könyvekről tudósított, így írt: „Hamvas Béla, fiatal magyar író, volt újságíró, a Fővárosi Könyvtár könyvtárnoka, »Bizonyos tekintetben« címmel regényt írt, amelynek témája egy politikai szélhámos karrierje és ennek keretében a magyar közélet szatírája.”*

E három – futólag kiragadott – mozaikdarab, és az ehhez hasonlóak a későbbi életszakaszokból, ismét, akár gyökeresen más hangsúlyokat is eredményezhettek volna a monográfiában az adott korszakkal kapcsolatban, de legalábbis ezek mindegyike mindenképpen szükséges lett volna ahhoz, hogy – Darabos Pál módszerét használva – teljes biztonsággal mozoghasunk ezen a, teljességében máig feltáratlan területen.

Természetesen még több példát is hozhatnánk, tovább árnyalva ezt a kérdést. Maradjunk azonban a fiatalkori írásoknál, ebben az esetben Hamvas első „korszakánál”, ami Darabos koncepciójában 1930-ig tartott.

Darabos Pál Hamvas-monográfiájának II. kötete első fejezetének tárgya az 1920-as évek vége az életműben, mint „a felkészülés éve”, amikor Hamvas – elsősorban 1928-ról és 1929-ről beszélünk – „sehol nem jelentetett meg semmit” (II, 11.).

A monográfia – nagyjából Csaplár Benedek: Révai Miklós élete (I-IV. kötet, 1881-1889.) és Szkladányi Mária: Pauler Ákos életművészete (1938.) című könyveinek szellemében, azok módszereinek legjobb eredményeit ötvözve – ezen a ponton szinte teljesen nélkülözi a finom árnyalatokat.

30 Elég csak a Babits Mihállyal, Sárközi Györggyel és Németh Antallal folytatott Hamvas-levelezést végigolvasnunk ahhoz, hogy – bármennyire is a felkészülés jegyében zajlottak volna Hamvas 1930 előtti évei – a folyóiratoknak Hamvas életében, életművének alakulásában ekkoriban játszott szerepe és helye pontosan és világosan álljon előttünk. Rövidre fogva: 1930-ban és az azt követő években a megjelenés érdekében a szerkesztőknek előre felvázolt, sok konkrét Hamvas-írás – a szerkesztők ellenállásán, vagy akár csak közönyösségén megbukva – nem születhetett meg. Ebben a helyzetben – amely a kezdeti évek állandó visszautasításai után csak lassan oldódik – majd csak 1933-ban a Dénes Béla szerkesztette *Független Szemle* jelent változást rövid időre, és ez végre elhozza Hamvas számára a folyamatos, immár komoly és saját hangú írás, a szabad gondolkodás és fejlődés lehetőségét.

Az alább közölt Hamvas-írások Darabos Pál bibliográfiájában nem szerepelnek, a Hamvas-hagyatékban sincs nyomuk, kettőt közülük azokban az években publikált, amelyekben Darabos monográfiája szerint Hamvas Bélától nem jelent meg semmi. Az alább közölteken kívül még egy írása jelent meg ugyanabban a *Budapesti Hírlap* (mely újságnál két és fél évet töltött 1923-tól 1925 legelejéig) kiadta kalendáriumában. Az írások a Hamvas Béla-életműkiadás keretében – az életmű teljes kontextusában elhelyezve, amivel talán lehetővé válik egy szélesebb szempontú megközelítés – a nem túl távoli jövőben kerülnek kiadásra. (Itteni közlésük a jogtulajdonos engedélyével történik.)

A gyanakvó porkoláb című satirikus elbeszélés. Megjelent: *Kincses Kalendárium*. A gyakorlati élet általános útmutatója. Szerk.: Leidenfrost Gyula. XXXIII, Budapest, 1929. Budapesti Hírlap Részvénytársaság kiadása. 262-264. (Megjelent 1928 decemberében.) Hamvas Béla fiatalkori, jellegzetes műfajának egyik tökéletesre csiszolt darabja.

A Szavak születése című írás azon kevés helyek egyike, ahol Hamvas Béla a magyar nyelvvel foglalkozik. (Uo. XXXIV, 1930. 204-205. Megjelent 1929 decemberében.)

A kéztudomány című írása (Uo. XXXV, 1931. 273-278. Megjelent 1930 decemberében) azt a Hamvast mutatja, akiről Dénes Béla, a *Független Szemle* főszerkesztője azt írja önéletrajzi kötetében: „[...] szembejött régi barátunk,

Hamvas Béla, az író és könyvtáros – aki többek között arról is híres volt Budapesten, hogy kiváló amatőr asztrológus és tenyérjós volt. [...]” Ezen az írásán kívül kimondottan ezzel a témával Hamvas Béla csak Majthényi György könyve (*A kéz beszél*) recenziójában (*Napkelet*, 1940.) foglalkozik.

31

Az e számunkban közölt írásokon kívül még egy – nem kevésbé fontos – írása jelent meg a Kincses Kalendáriomban: *A modern Amerika regénye* (Uo., XXXVI, 1932. 235–239. Megjelent 1931 decemberében). Ezt az írását később átdolgozta, valószínűleg a közben kezébe került mű (Ludwig Lewisohn: *Expression in America*, London, Butterworth [1931.]) hatására, amely hatást kisebb írásain és a *Szigetben* megjelent írásain át a *Világválság-bibliográfiáig* és tovább is nyomon követhetjük. Az átdolgozott írás 1934-ben a *Protestáns Szemlében*, azonos címen megjelent.

Az első és az utolsó írás (*A gyanakvó porkoláb*, *A modern Amerika regénye*) teljes nevével jelent meg, a két középső írás (*Szavak élete*, *A kéztudomány*) pedig neve kezdőbetűivel (*H. B.*).

Darabos Pálnak köszönhetően maradt fenn a nehéz időkben Hamvas Béla hagyatékának nem elhanyagolható része, ő őrizte meg egész életén át, és rekonstruálta – amennyire tőle a legjobb akaratral teltet – a hamvasi szellemet. Az ő meg nem alkuvó törekvése és tiszta szándéka következetes.

Egy Hamvasra jellemző anekdota szerint a '60-as években Hamvas Béla, meghívásra, előadást tartott fiatal művészeknek, és azok egy ízben az előadás hallgatása helyett – mintegy önmaguk fontosságát hangsúlyozandó –, a mester színe előtt nagyhangú, üres vitakozásba kezdtek. Mire Hamvas Béla, cigarettát sodorva és rágyújtva, némi türelmes várakozás után észrevétlenül távozott.

Ha és amíg a Hamvasról szóló írásokban csakis az íróikról tudunk meg egyébként érdektelen dolgokat, olvasni pedig azokat csakis a bennük szereplő Hamvas-idézetek miatt érdemes; amíg a sokadik kampány indul Hamvas népszerűsítésére, figyelmen kívül hagyva azt a tény, hogy Hamvas – saját szavaival – „nem mindenkinek való”; amíg a Hamvasról szóló előadásokon és konferenciákon nem történik több, mint: „hívókból álló közösség gyűlik össze áhítat céljából”, addig mindig is jelentőségteljesnek fogjuk tartani Hamvas Bélának ezt az emlékezetes gesztusát.